

естественных и искусственных биоценозов; 24.3 Исследование радиационной обстановки; 24.4 Исследование экологического состояния объектов городской среды; 24.5 Исследование экологического состояния водных объектов¹. Соответственно возникают и комплексные экспертизы на стыке этих родов.

Н. І. Клименко, професор кафедри криміналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук

НАУКА СУДОВА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ ТА ЇЇ ПРОБЛЕМИ

Проблемам судової експертології на сьогоднішній день приділяється велика увага. Історичний шлях становлення та розвитку теорії судових експертиз перетворив її в науку, здатну пояснювати і прогнозувати дослідження об'єктів і методи судових експертиз. Вона, будучи системою знань, має необхідні ознаки, які властиві всякій теорії, і має свою специфіку.

Виникнення і формування судової експертології стало результатом сучасних тенденцій диференціації та інтеграції наукового знання, як одного з проявів впливу науково-технічного прогресу на судову експертизу. Якщо визначати місце судової експертології в системі наукового знання, то вона є частиною криміналістики, яка відокремилася та стала самостійною, має свою проблематику, теорію, об'єкт і предмет дослідження, свої завдання та функції. Судова експертологія – це вчення про судову

¹ См.: Перечень родов (видов) экспертиз, выполняемых в судебно-экспертных учреждениях Министерства юстиции Российской Федерации ...

експертизу. Р. С. Белкін ще в 1978 р. висловив своє відношення до неї. Він вважав, що загальна теорія судової експертизи має всі підстави для виділення в самостійну галузь наукового знання.

Ідея формування спеціальної галузі наукових знань про судову експертизу виникла в 50-х роках ХХ ст.: спочатку як ідея створення науки про криміналістичну експертизу «в рамках криміналістичної техніки», як загальна методика дослідження речових доказів у кримінальному та цивільному процесі (А. І. Вінберг, 1955; Ю. М. Кубицький, 1959; О. Р. Шляхов, 1959). Дещо пізніше (у 1961 р.) А. І. Вінберг, а вслід за ним О. Р. Шляхов висловили думку про необхідність розроблення загального вчення про судову експертизу, предметом якого є принципи, процесуальні умови і загальні логічні, фізико-технічні та хіміко-біологічні методи дослідження, а також методика і техніка проведення різних видів судової експертизи.

У ході подальшого розвитку науки про судову експертизу сформувалися об'єктивні передумови для створення самостійного вчення про судову експертизу – зросло значення експертизи в системі доказування, сформувалася розвинена мережа науково-експертних установ судових експертиз із чітко вираженою науковою орієнтацією, розроблені численні методи і методики окремих судових експертиз, створені теоретичні основи різних галузей спеціальних знань. Система знань про судову експертизу досягла такого етапу, на якому отримали осмислення концептуальні основи і теоретичні побудови. У зв'язку з цим, А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська (1973) виступили з пропозицією про формування судової експертології та створили її систему (2 частини – загальнотеоретична і види, сутності судових експертиз, як елементи цілісної системи судової експертології).

У даний час накопичений певний емпіричний матеріал, написані роботи, присвячені теорії судової експертизи, її організаційним і процесуальним проблемам таких учених-криміналістів і процесуалістів, як Р. С. Белкін,

Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, В. Д. Арсен'єв, С. Ф. Бичкова, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Ф. М. Джавадов, Г. М. Надгорний, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, М. Г. Щербаковський та ін., що дозволило визначити судову експертологію як науку, вказати її предмет і об'єкт дослідження, розкрити структуру загальної теорії, викласти її принципи і функції, дати окремі поняття системи.

Зрозуміло, що як у змісті та структурі молодшої науки судової експертології, так й у визначенні її окремих понять і елементів відсутні єдність і однозначність і виникають деякі проблеми. Перш за все, це проблема природи науки судової експертології. На думку О. Р. Шляхова (1962), судова експертологія не є ні юридичною (прикладною) наукою, ні технічною, а повинна стояти на межі між ними, бути суміжною наукою. В. Д. Арсен'єв (1977, 1980) розглядає науку про судову експертизу з позиції теорії судових доказів. Предмет загальної теорії судової експертизи утворюють об'єктивні закономірності виникнення, зміни і збереження доказової інформації, що вивчаються певними методами (логіко-юридичними та ін.) у цілях вдосконалення правового регулювання судових експертиз, а також оцінки і використання їх результатів. Р. С. Белкін відносить загальну теорію судової експертизи за її змістом, спрямованістю і соціальним призначенням до юридичних наук. А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська визначають судову експертологію як галузь юридичної науки, яка вивчає закономірності, методологію, процес формування і розвитку наукових основ судових експертиз, а також досліджує їх об'єкти.

Інша проблема – це об'єкт і предмет судової експертології. На відміну від більш раннього визначення її О. Р. Шляховим і А. І. Вінбергом, Н. Т. Малаховська та А. І. Вінберг відносять до її предмета закономірності формування і розвитку теоретичних основ судових експертиз. Т. В. Авер'янова (1992) вказує, що об'єктом загальної теорії судової експертизи є судово-експертна діяльність, як єдине ціле.

Більшість авторів визначає об'єкт судової експертизи як матеріальні носії обставин справи, що вимагають експертного дослідження (В. М. Галкін, 1968) або як носії інформації про факти і події, джерела даних, отримуваних шляхом використання спеціальних знань (О. Р. Шляхов, 1969). Ф. М. Джавадов (1998) відносить до предмета загальної теорії судової експертизи закономірності експертної діяльності, закономірності формування та розвитку окремих родів і видів судових експертиз, а також методи експертного дослідження. В. Д. Арсеньєв (1981), М. Я. Сегай і В. К. Стринжа (1991) трактують об'єкт судової експертизи в широкому і вузькому сенсі – як фактичні обставини, що пізнаються засобами експертизи на основі матеріальних джерел інформації. Автори словника основних термінів судової експертизи визначають предмет експертології, як закономірності формування, розвитку і функціонування окремих родів, видів і підвидів експертиз. Найповніше і системно, на наш погляд, закономірності, що вивчаються загальною теорією судової експертизи, проаналізовані в роботах Т. В. Авер'янової та І. А. Алієва.

Р. С. Белкін сформував загальні, спеціальні та конкретні завдання теорії судової експертизи, які можна віднести й до судової експертології. Він же розробив основні положення криміналістичного прогнозування, частина яких може бути застосовна для сфери прогнозування в судовій експертології.

Проблемним є і питання про систему судової експертології. А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська включили в її систему декілька рівнів: фундаментальні, базові (материнські) науки – предметні судові науки – галузі предметних наук – предметні судові експертизи. Концепція В. С. Митричева (1980) включає в систему судової експертології судову морфологію, судову експертну трасологію, судову субстанціологію і структури, пов'язані з експертними інформаційними фондами. О. О. Ейсман представив таку систему судової експертології: вступ (наукова частина), загальна

теорія експертології, що містить аналіз її основних понять і принципів, теорія оцінки експертом даних, виявлених їм в ході дослідження. Система судової експертології, викладена в монографічній роботі І. А. Алієва і Т. В. Авер'янової та в проблемній записці для вченої ради ВНДІ судових експертиз, підготовлених Ю. Г. Коруховим, наступна:

- методологічні основи загальної теорії судової експертизи;

- предмет, об'єкти, суб'єкти і завдання експертної діяльності;

- методи та методики в структурі експертної діяльності;

- окремі теорії судової експертизи.

На наш погляд, більш вдалою є система судової експертології, викладена М. Я. Сегаєм: І. Загальна частина; 1. Предмет і система судової експертології; 2. Правові основи судово-експертної діяльності; 3. Методологічні основи судово-експертної діяльності; 4. Науково-організаційні основи судово-експертної діяльності; II. Особлива частина.

Друга частина досліджує особливості використання концептуальних основ судово-експертної діяльності різними судово-експертними галузями знань (криміналістичними, технічними, економічними, біологічними, медичними, психіатричними, психологічними тощо).

Отже, судова експертологія безпосередньо не включає до свого предмета і системи науки спеціальні судово-експертні галузі знань і відповідну їм судово-експертну практику, проте, розробляє загально-методологічні засади такої діяльності, адаптовані до теорії та практики конкретних видів судових експертиз.

Найбільш суттєві процесуальні проблеми судової експертології, які потребують законодавчої регламентації, такі.

Статус керівника експертної установи. Деякі автори в характері правовідносин керівника експертної установи й експерта бачать відносини тільки адміністративного характеру (І. Л. Петрухін, Ю. М. Жуков), інші, більш переконливіше, вважають, що він здійснює функції двоякого

характеру – процесуальні й адміністративні (І. Ф. Крилов, А. В. Дулов, В. К. Лисиченко, А. В. Іщенко, М. Я. Сегай та ін.).

Вибір експерта і контроль керівництва за його діяльністю. З цього приводу є самі різноманітні пропозиції про права керівника експертної установи, якщо він вважає висновок експерта помилковим. А. І. Вінберг, Р. С. Белкін та ін. висунули ідею визнання суб'єктом експертного дослідження не тільки експерта – фізичну особу, а й судово-експертну установу в цілому, тобто юридичну особу. Р. С. Белкін створив форму (теоретичну модель) організації проведення експертиз від імені юридичної особи.

Призначення експертизи до порушення кримінальної справи. Це питання було предметом багаторічних дискусій, у ході яких склалися дві точки зору: а) експертиза може бути призначена лише в порушеній кримінальній справі (В. М. Савицький, В. Д. Арсен'єв, В. І. Шиканов, В. Г. Гончаренко, М. Я. Сегай та ін.); б) у необхідних випадках слід допустити призначення експертизи в стадії порушення кримінальної справи (Р. С. Белкін, В. П. Бахін, Г. М. Мудьюгін, Я. П. Нагнойний та ін.).

Законодавча регламентація статусу суб'єкта експертного дослідження. На думку більшості вчених-криміналістів, фігура провідного експерта або експерта-інтегратора характерна для комісійних і комплексних експертиз. Його процесуальний статус має відрізнятися від статусу інших експертів, а його функції повинні носити чисто організаційний характер.

Р. С. Белкін у 1979 р. висловив точку зору, відповідно до якої на сучасному етапі кібернетизації судової експертизи правильним уявляється наділення спеціаліста з ЕОМ правами експерта і визнання комплексною експертизу, що проводиться за його участю. Проте, О. Р. Россинська вважає, що програміст в цьому випадку виступає в ролі одного з розробників методики, а експерт повинен відповідати за експертні висновки особисто.

Регламентация в законе экспертной инициативы. Вважаємо, що ефективність експертних висновків і пропозицій безпосередньо залежить від законодавчого обов'язку органу, який призначив експертизу, реагувати на результати експертної ініціативи.

Правові гарантії дотримання принципів судової експертизи. До їх числа відносяться проведення експертних досліджень на основі та в межах спеціальних знань обізнаної особи в певній галузі науки, техніки і ремесла, відповідній природі досліджуваного об'єкта, обґрунтування висновку експерта конкретними результатами аналізу та синтезу ознак досліджуваного об'єкта або даних про них у матеріалах справи, виявлених й оцінених за допомогою відповідних науково-обґрунтованих технічних засобів і методів дослідження.

В. И. Комиссаров, заведующий кафедрой методологии криминалистики Саратовской государственной академии права, доктор юридических наук, профессор

ПРОБЛЕМЫ ГУМАННОСТИ И СПРАВЕДЛИВОСТИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Преступность во всех формах ее проявления всегда имела неприглядный вид. И бороться с ней должны все, всегда и любыми легитимными средствами. К сожалению, в жизни происходит по-другому.

Анализ уголовного, уголовно-процессуального законодательства, изучение следственной и судебной практики показывает, что положение дел с гуманностью и справедливостью